

Петар ВЛАХОВИЋ*

ГРАД У ЦРНОЈ ГОРИ И ЊЕГОВ ЕТНОЛОШКИ ЗНАЧАЈ

I

Проучавању града са етнолошког научног становишта, ни код нас ни у свету, није поклањана већа пажња. Етнологија као наука о народу далеко већу пажњу поклањала је „руралној” (селу), него „урбаној” (градској) етнологији, јер се чуваром културног народног наслеђа и носиоцем етницитета углавном сматрало село. Али услед друштвених кретања и промена до којих је дошло током XX века, указује се потреба да се и „урбаној етнологији” посвети одговарајућа пажња. Уосталом, још у јеку Другог светског рата, *Елијел Саринен* (Eliel Saarinen, 1873–1950), истакнути фински архитекта, у својој студији *Градови – њихов развјиак, њихово йройадање, њихова будућност*, која је објављена 1943 (превод Свјетлост, Сарајево 1972), скренуо је пажњу на следеће: „Познато је да цивилизовани свијет данас пролази кроз велике прекретнице. Чине се велики напори у свакој земљи да се заведе ред у разбијеној друштвеној структури. Мора се створити нешто ново да се сачува наша култура од потпуне пропасти... Мора се стално држати на уму да су породица и дом камен темељац друштва и да човјеков физички и умни развитак увелико зависе од карактера околине у којој је растао као дијете, у којој проводи живот одраслог човјека и у којој ради. Што више дом и околина уздижу човјека појединачно и колективно до љепоте становања и приљезности у раду, то ће се боље друштво моћи припремити за друштвени поредак који може дуже трајати...уколико је и сеоски станар у чешћем директном или

* Редовни члан ЦАНУ

индиректном додиру са варошима и градовима, градски проблеми ће обухватити не само оне који живе у урбаним заједницама него све без обзира на то гдје се њихова станишта буду налазила”.¹

II

Град у Црној Гори са етнолошког становишта није много проучаван, јер је село, донедавно, било чувар традиције и етничког идентитета. Међутим, полазну тачку о етнолошком проучавању градова и урбаних насеља у Црној Гори налазимо у делу Вука Караџића *Црна Гора и Бока Коџорска* (Српска књижевна задруга, Београд 1922), које истовремено представља и једну од првих етнолошких монографија у европској литератури, која је настала по жељи Петра II Петровића Његоша, а обелодањена је у Штутгарту на немачком језику, 1837, а 1922. године и у Београду на српском језику. Вук је у овој књизи приказао географске одлике тадашње Црне Горе, приказао њене житеље, осврнуо се на историју, начин управљања, живот Црногораца са суседима, и приказао начин живота, веру, науку, нарави и обичаје.

Долазећи у Црну Гору морским путем, Вук је уочио да је „на лијепоме и од воде узвишеноме мјесту *Нови*, град стари, готово разваљен, и више њега на брду новији и тврђи”.² „*Рисан* (варош – од 250 кућа и 1.300 душа – и зидине од старијех градова и на бријегу и на води), за који се ондје приповиједа да је у њему живјела илирска краљица Теока”.³ „Од Рисна идући уза залив око једнога сахата је варош и више ње градић *Пераси* (око 200 кућа...)”.⁴ *Коџор* је „велики стари град на води, а мањи и може бити новији горе на стијени”.⁵ „Ришњани приповиједају да је на овоме заливу (мисли се на Боку – П. В.) било негда главно мјесто *Рисан* (као што је сад *Котор*) и да се онда ово није звало *Воке ди Катаро* него *Воке ди Ризано*, па је доњи Ришњански град пропао у море (као што се и данас позна-

¹ Е. Саринен, *Градови – њихов развикак, њихово пројашање, њихова духовност*, Сарајево 1972, стр. 11.

² В. Караџић, *Црна Гора и Бока коџорска*, Српска књижевна задруга, Београд 1922, стр. 3

³ В. Караџић, *Наведено дело*, стр. 3.

⁴ В. Караџић, *Наведено дело*, стр. 3.

⁵ В. Караџић, *Наведено дело*, стр. 4.

је), онда је код *шора* (гдје су се овце држале) постављен темељ Котору”.⁶ „Од Котора к југу око по дана хода сухијем путем на мору је мали градић Будва”⁷, пише Вук.

Најпотпунији етнолошки опис града у Црној Гори дао је пет деценија после Вука Павле Ровински у свом капиталном делу *Црна Гора у њрошлостѝи и садашњостѝи*, које је 1888. године обелоданила Руска императорска академија наука у Санкт Петербургу. Ровински је, судећи по садржају који је оставио, пре свега скренуо пажњу на град у Црногорском приморју.

Ровински уочава да су градови у Црној Гори били политички центри државе. То су, по мишљењу Ровинског, била утврђења са каменим зидовима, кулама, стражарницама, са касарнама, са затворима (казаматима), с подрумима, магацинима за муницију и храну, са жељезним вратима испред којих су некада били мостови. Такви су били Дукља, Медун, Скадар, Улцињ, Бар, Крајина и други. Унутар тврђаве биле су, каже Ровински, и стамбене зграде, улице са трговима и пијацама, са водоводом и малим баштама у двориштима, са црквама, а понегде су постојали и манастири. Као образац таквих градова, могли су, по мишљењу Ровинског, да послуже Улцињ и Бар који су, као градови из његовог времена, били очували свој изглед до њиховог пада под Турке, половином XVI века.⁸

Унутар градова биле су, каже Ровински, куће само угледних људи, властелина и венецијанских нобила и патриција, који су у околини градова имали своје виле са мањим поседима земље, са малињацима, виноградима, баштама и њивама, а све су то обрађивали кметови. У градовима су, каже даље Ровински, били и градски кметови, који су припадали властелинима и цркви, а уз њих, унутар градова, живели су и трговци, занатлије и разне врсте индустријских радника.⁹

⁶ В. Караџић, *Наведено дело*, стр. 4.

⁷ В. Караџић, *Наведено дело*, стр. 5.

⁸ П. А. Ровински, *Црна Гора у њрошлостѝи и садашњостѝи*, књ. I, Цетиње – Сремски Карловци – Нови Сад 1993, стр. 333. Видети: П. Мијовић – М. Ковачевић, *Градови и утврђења у Црној Гори*, Београд – Улцињ 1975. В. Кораћ, *Маршенићи, остаци раносредњовековној града*, издавачи САНУ и ЦАНУ, Београд 2001.

⁹ П. А. Ровински, *Наведено дело*, књ. I, стр. 333–334.

Низ веома занимљивих етнолошких података о градским насељима у Црној Гори оставили су следбеници Цвијићеве антропогеографске школе, мађу којима су: *Свешозар Томић* (о градским насељима у Дробњаку, Пиви и Бањанима)¹⁰, *Атанасије Пејатовић* (о Пљевљима)¹¹, *Андрија Јовићевић* (о градским насељима у Ријечној нахији, Крајини, око Скадарског језера и другим)¹², *Љубомир Ковачевић* (Трг Брсково...)¹³, *Милисав Лутовац* (Беране, Рожаје, Бијело Поље)¹⁴, *Пејтар Шобајић* (Оногшт, Даниловград)¹⁵, *Илија Радуловић* (Подгорица, Бијело Поље)¹⁶, *Мишар Влаховић* (Плав, Гусиње)¹⁷, *Јован Вукмановић* (у Паштровићима и Црмници)¹⁸, *Душан*

¹⁰ Св. Томић, *Дробњак*, Српски етнографски зборник, књ. IV, Београд 1902. Св. Томић, *Бањани*, Српски етнографски зборник, књ. LVI, Београд 1949. Св. Томић, *Пива и Пивљани*, Српски етнографски зборник, књ. LVI, Београд 1949.

¹¹ П. Мркоњић (односно Атанасије Пејатовић), *Средње Полимље и Пошарје*, Српски етнографски зборник, књ. IV, Београд 1902.

¹² А. Јовићевић, *Ријечка нахија*, Српски етнографски зборник, књ. XV, Београд 1911. А. Јовићевић, *Плавско-гусињска област, Полимље, Велика и Шекулар*, Српски етнографски зборник XXI, Београд 1921. А. Јовићевић, *Црнојорско приморје и Крајина*, Српски етнографски зборник, књ. XXIII, Београд 1922. А. Јовићевић, *Малесија*, Српски етнографски зборник, књ. XXVII, Београд 1923. А. Јовићевић, *Зетна и Љешкојоле*, Српски етнографски зборник, књ. XXXVIII, Београд 1926.

¹³ Љ. Ковачевић, *Три Брсково и жује Брсковска и Љубовићска*, Глас САН, књ. XXX, Београд 1891. и Т. Бошковић, *Жуја Брсковска*, Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића”, књ. XVI, Пријепоље 1995.

¹⁴ М. Лутовац, *Беране*, Гласник Географског друштва, св. 13, Београд 1927. М. Лутовац, *Привреда, саобраћај и насеља у Рожају и Бихору*, Београд 1930. М. Лутовац, *Варош Рожаје*, Гласник Српског географског друштва, св. LII, Београд 1972.

¹⁵ П. Шобајић, *Бјелойавлићи и Пјешивици*, Српски етнографски зборник XXVII, Београд 1923. П. Шобајић, *Никишић (Онојошић)*, Београд 1938.

¹⁶ И. Радуловић, *Подгорица*, Гласник Географског друштва, св. XIV, Београд 1928. И. Радуловић, *Бијело Поље*, Гласник Географског друштва, св. XIX, Београд 1933.

¹⁷ М. Влаховић, *Етнолошка зајачања у околини Плава и Гусиња*, Вјесник Етнографског музеја у Загребу, књ. IV, Загреб 1938.

¹⁸ Ј. Вукмановић, *Паштровићи – антропогеографска и етнолошка студија*, Цетиње 1960. Ј. Вукмановић, *Црмница – антропогеографска и етнолошка истраживања*, Посебна издања САНУ, књ. DLXXXIII, Београд 1988.

Мартиновић (Цетиње и други градови)¹⁹, Љубомир Кайисода (Цетиње)²⁰, Група аутора о Колашину (*Байрић Јовановић, Миљан Радовић, Сјасоје Меденица и Новица Ракочевић*)²¹, Мирослав Лукеџић о Будви²², Луција Ђурашковић, са сарадницима Зорицом Мрваљевић и Чедомиром Марковићем (о Будви)²³. Запажена су такође разматрања Бранка Радојичића о градовима у Црној Гори²⁴, потом Павла Ровинског²⁵, као и приказивање градова у монографији „Црна Гора“²⁶.

Поред напред поменутог, научно дело Бранка Павићевић има посебан значај за научно проучавање етнологије града у Црној Гори. Бранко Павићевић је, поред историјског развоја Црне Горе, веома темељно проучио „стварање црногорске државе“ и „сازдање црногорске националне државе“. Приказао је, уз историјски, друштвени и културно-историјски развој Црне Горе, и драгоцене податке о црногорским градовима и збивањима у њима у појединим историјским раздобљима.²⁷

Поменути су само неки од истраживача чији су радови драгоцене полазишта за даља етнолошка проучавања урбане етнолошке проблематике у Црној Гори.

¹⁹ Д. Мартиновић, *Цетиње, њостанак, развој и туристичке могућности*, Цетиње 1977. Д. Мартиновић, *Камени њресџо слободге*, Цетиње 1999.

²⁰ Љ. Каписода, *Влашка црква на Цетињу*, Обод, Цетиње 1990. и Монографија „Цетиње 1482–1982“, ЦАНУ, СО Цетиње, Штампарија Обод, Цетиње 1994.

²¹ Б. Јовановић, М. Радовић, Сп. Меденица, Н. Ракочевић, *Колашин*, издање СО Колашин и НИРО „Књижевне новине“, Београд 1981. и *Колашин*, издање „Press express“, Котор – Београд 2006.

²² М. Лукетић, *Туризам у Будви*, 1918–1941, Будва 1997. и Група аутора, *Будва*, издање Октоих, Београд 1996.

²³ Л. Ђурашковић, З. Мрваљевић и Ч. Марковић, *Музеј њрага Будве*, Будва 2003. и Бр. Стругар, *Будва*, издање „Студио Стругар“, Београд 2005.

²⁴ Бр. Радојичић, *Геоџрафија Црне Горе, друштвена основа и реије*, ДАНУ, Подгорица 2002.

²⁵ П. А. Ровински, *Црна Гора у њрошлости и садашњости*, Том IV, Цетиње – Сремски Карловци – Нови Сад 1994.

²⁶ Монографија „Црна Гора“, НИП „Књижевне новине“, Београд 1976.

²⁷ Бр. Павићевић, *Саздање црногорске државе*, Унирекс, Подгорица 2004. и Бр. Павићевић, *Саздање црногорске националне државе 1796–1878, у: Историја Црне Горе*, књ. 4, Том први и Том други, Подгорица 2004.

III

Град као обележје насеља различито се назива у појединим друштвено историјским епохама. Рекло би се да је свака епоха имала своје урбане облике и обележја која су чинила садржај градског живота у појединим раздобљима кроз која је град пролазио у свом историјском развоју.

Фистел де Куланж, у свом познатом делу *Античка држава*, које је објавио 1864. године, закључио је да је град зборно место, бора-виште, а посебно светилиште породица и триба.²⁸ Када су се породице, фратрије и трибе сагласиле да се уједине и имају исти култ, онда се оснивало градско насеље да буде светилиште овог заједничког култа. Због тога је, по мишљењу Фистела де Куланжа, оснивање града увек било у античком друштву религијски чин.²⁹

Под именом *град* у прошлости се подразумевало утврђење које је служило за одбрану неког насељеног места, обично управног центра једног краја („жупе”), каквог трга или рудника, владаревог или властелиновог стана, неке комуникације или целог једног краја земље.³⁰

Институционална шароликост је једна од најважнијих одлика градског насеља. Град је у нашим условима првобитно био свако место у коме се обављала трговина, затим део насеља и коначно тип насеља у коме трговина има примарну функцију. Појам град је у прошлости такође подразумевао постојање утврђења и поседовање верске, административне и привредне функције.

По мишљењу Јована Цвијића, за настанак града су од највећег значаја особине међусобног географског спајања и прожимања. Уздужним и попречним долинама ишли су путеви, а на њиховим завршним тачкама или местима где су се укрштали, затим у добро заклоњеним заливима где се састају маритимске и континенталне комуникације, били су најповољнији услови за развој градских насеља. Таква градска насеља се налазе дуж Црногорског приморја, а у унутрашњости су настала на уздужним путевима. Поједина

²⁸ Ф. де Куланж, *Античка држава*, Београд 1956, стр. 102.

²⁹ Ф. де Куланж, *Наведено дело*, стр. 103.

³⁰ С. Ђирковић, *Урбанизација као тема српске историје*, у: *Социјална историја савремених грађских насеља (XII–XVIII век)*, Смедерево – Београд 1992, стр. 13.

градска насеља у Боки су се развила због тога што су била заштићена тесним поморским улазом у Боку, који се могао препречити ланцима (на то указује назив „Вериге” на улазу у Бококорторски залив). Нека градска насеља су се развила дуж трансверзалних путева који су од Бара и Котора водили у унутрашњост, нека су, као Брсково на пример, потпуно нестала, док су нека, као Пљевља, опстала због своје улоге на трансверзалном путу који је повезивао Црногорско приморје са унутрашњошћу Балканског полуострва. Цетиње и Никшић су се развили у карстним пољима.³¹

Градско насеље се у Црној Гори обележава и другим називима. За назив град употребљава се реч *варош*. Овај назив се појављује од XV века наовамо и вероватно је преузет из мађарског језика („вар” – град), а паралеле су му *suburbium* и *podgradie*. Поред тога, јавља се назив *џрџи* (*mercato, bargho*), којим се не обележава утврђење или утврђено насеље. Реч *варошица*, по правилу, обележава насеље које је мање од вароши и сматра се као насеље које чини прелаз између сеоске и урбане средине.

После Другог светског рата, у Југославији је, а тиме и у Црној Гори, за појам *џрад*, који је и статистика користила, била прихваћена дефиниција Милоша Маџуре, која је обухватала следеће категорије:

Град између 2.000 и 2.999 житеља са најмање 90% непољопривредног становништва.

Град од 3.000 до 9.999 житеља са најмање 70% непољопривредног становништва.

Град од 10.000 до 14.999 житеља са најмање 40% непољопривредног становништва.

Град од преко 15.000 житеља са најмање 30% непољопривредног становништва. Градови се у новије време схватају и као центри тржишта рада који осигуравају разне потребе становника, акумулирају разне функције па и становништво које је у њима запослено у секундарним и терцијарним делатностима.³²

³¹ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1922, стр. 296–298.

³² Упореди: Бр. Радојичић, *Географија Црне Горе, друштвена основа и реије*, стр. 181.

Савремени истраживачи модерног феномена урбанизације у идентификовању града постављају два прага: нижи код 2.000 и виши код 5.000 становника. Свим насељима са овим бројем становника се приписују својства града и она се уносе у савремену урбану банку података.

IV

Градска насеља на територији данашње Црне Горе настајала су у свим епохама друштвеног развоја, почев од праисторије па све до савременог доба. Остаци градова сведоче о присуству Илира, римским освајањима, досељавању Словена и продору Турака. Из *праисторије и прааскорја историје* уочљиви су: *Дукља, Медун, Маријинићи и Комини*, односно *Муниципијум С* код Пљеваља. Из *античкој доба* су: *Рисан, Пераси, Којор, Будва, Тивај, Бар, Улицњ, Никшић* (Андерва, Оногошт). У *средњем веку* и у *турској доба* развили су се: *Жабљак Црнојевића, Обод, Цетиње, Брсково, Подјорица, Сјуж, Никшић* (Андерва, Оногошт), *Пљевља* (Брезница, Таслица), *Никољ Пазар, Бијело Поље (Аково), Колашин, Бихор, Беране, Никшић, Вирпазар*. Од *XIX века* наовамо развијају се: *Даниловирад, Андријевица, Шавник, Жабљак* (на Дурмитору), *Горанско, Плужине, Мојковац*.

Градови у Црногорском приморју се одликују својствима медитеранског грађевинарства. Били су брижно утврђени. По томе се разликују од осталих градских типова. Куће су у њима све зидане и тесно повезане једна уз другу. Архитектура је можда прилагођена клими (изолацији од сунца). Улице су веома уске. Организован је простор за трговину на који околно становништво доноси своје производе.³³

Градови у Црногорском приморју поседују једну друштвену, културну, верску, привредну и разнородну етничку особеност. Они су црквена средишта и места ходочашћа. Специфичан је њихов однос према ужем и ширем залеђу са којим одржавају саобраћајне, трговачке и остале привредне везе. Били су повезани такозваним трансверзалним путевима (*Via de Zenta*, Которски друм) са лонгитудиналним саобраћајницама (Цариградски друм, Босан-

³³ Упореди: Цв. Костић, *Социологија града*, Београд 1973, стр. 13, П. Мијовић, *Културе Црне Горе*, Титоград 1987.

ски друм) Балканског полуострва и са сеоским насељима у свом залеђу. Сељаци су у граду продавали вишкове производа (месо, коже, вино, дрво), предмете које су израђивали по својим сеоским кућама или сеоским занатлијским радионицама (сукно од домаће вуне, ужад, грнчарију). Град је својим прописима усмеравао привреду околних села и у томе није избегавао ни примену грубе силе уколико је то било потребно.³⁴

Град у средњем веку и у турско доба дугује свој развој и историјски значај привредној делатности свога становништва. Реч је о развијеном занатству које се, до продора Турака, усмеравало према робној производњи, трговини, финансијским пословима и организовању превоза робе, односно пословима који су привреду једнога краја повезивали са ширим тржиштем и у то тржиште је укључивали.³⁵ Повезивање средњовековног града са турским, а касније и хабзбуршким, довело је до конфронтирања два модела урбанизације. У турском периоду, градови добијају оријентална обележја и углавном служе као упоришта отоманској власти.³⁶ У њима, уз војничку посаду и управну власт, живе занатлије, трговци и земљишни велепоседници. Градови, посебно они који су се налазили поред главних путева (Никшић, Пљевља, на пример), у то време добијају турско становништво, као и припаднике домаћег становништва које је прихватало ислам. У тим градовима се развија муслимански оријентални начин живота, подижу се ниске куће оријенталног типа намењене једној породици и џамије са минаретима и шедрванима за обављање верских обреда.³⁷

Турци у Црној Гори, према студиозним истраживањима Милана Васића, сем села, нису затекли много насеља виших категорија. Било их је у Зети, око Скадарског језера и у Црногорском приморју. У дубљој унутрашњости Црне Горе налазио се рудник и трг Брсково на Тари, затим тргови, Будимља, Никоље и утврђење Бихор у долини Лима, Пљевља на реци Ћехотини и Оногошт (Никшић)

³⁴ И. Божић, *Немирно Поморје XV века*, Српска књижевна задруга, Београд 1979, стр. 102, М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Историјски институт, Београд 2003.

³⁵ И. Божић, *Наведено дело*, стр. 101.

³⁶ С. Ђирковић, *Урбанизација као тема српске историје*, стр. 13

³⁷ Цв. Костић, *Социологија града*, стр. 13.

у истоименој жупи. У Зети поред Скадарског језера постојао је трг Ријека и градови: Подгорица, Медун, Жабљак, Соко и Спуж. У Црногорском приморју су: Нови, Рисан, Бар, Улцињ, Свач и Спич. Котор и Пераст нису пали под турску власт, а турска владавина Будвом била је веома кратка.³⁸

Турска администрација није прихватила словенске називе за означавање насеља него их је заменила турским и другим источњачким називима. Ти називи су: *кару* (село), *маген* (рудник), *џазар* (трг), *касаба* (мање градско насеље) и *шехер* (град). Војна утврђења су разврставана као: *кале* (град, тврђава), *кула* и *џаланка*. Турци су од нас преузели само одомаћену мађарску реч „варош”, којом је означавано подграђе (субурбиум) једног насеља уопште.³⁹

Брсково је у турским документима у XVI веку *мадени* (рудник), Пљевља *Пазар* или *Ташлица Пазар*, Никоље *Пазар*. Статус касабе није имало ниједно црногорско насеље. Нека насеља (Подгорица, Пљевља, на пример) су то стекла касније, развојем посебних муслиманских четврти, градњом џамија и других јавних објеката, што је представљало услов за стицање статуса града.⁴⁰

Градови су се у турско време састојали од утврђеног дела (кале), који је био изграђен на уздигнутом и теже приступачном месту и градског насеља (подграђа) које се означава као варош. Оба ова дела имали су: Подгорица, Медун, Жабљак, Нови, Рисан, Бар и Улцињ. Подграђе је постојало и уз тврђаву Бихор коју су Турци из стратешких разлога подигли крајем XVII и почетком XVIII века. Једино су се Пљевља развијала без војног утврђења као отворено градско насеље.⁴¹

Успостављање турске власти изменило је положај тргова и градова на подручју Црне Горе. Мењала се постепено физиономија градских насеља, структура и начин живота њиховог становништва, привредни и културни токови. Новина у односу на предтурско доба била је у томе што је њихова преимућства користио освајач као сред-

³⁸ Упореди: М. Васић, *Градови и од турском влашћу*, у: *Историја Црне Горе*, III, Том први, Титоград 1975, стр. 503.

³⁹ Упореди: М. Васић, *Наведено дело*, стр. 505.

⁴⁰ М. Васић, *Наведено дело*, стр. 505.

⁴¹ М. Васић, *Наведено дело*, стр. 506.

ство за успостављање и одржавање своје власти над селима и племенима црногорског, за њега значајног, али често немирног подручја.⁴²

Градови су за османску државу у Црној Гори првенствено имали војни значај. Посебну намену добијали су зетски и црногорски приморски градови због улоге према граничним млетачким поседима и млетачким интересима на јужном Јадрану. Зета је обухваћена тимарима (војно лено које је доносило приход до 20 хиљада акчи годишње), зеаметима (лено са приходом од 20.000 до 100.000 акчи годишње) и хасовима (посед који је доносио приход од најмање 100.000 акчи годишње султану или највећим државним функционерима централне отоманске власти), а нека брдска и херцеговачка племена имала су филурџијске повластице, односно унутрашњу самоуправу и статус слободних сељака који су плаћали порез на стоку због коришћења рајинске земље. Иначе, у Зети су се као турска упоришта развили градови: Подгорица, Медун и Жабљак. Одмах по заузећу, Турци су их претворили у војне базе и центре за одржавање власти у Приморју, Зети, Старој Црној Гори и Брдима.⁴³

Пошто је у оквиру филурџијског система долазило до буна, устанака и покрета против турске власти, Турци су, да би парализовали те борбе и осигурали везе између појединих крајева, приступили обнављању старих и подизању нових градова као војних упоришта. Тако су крајем XVII и почетком XVIII века, на раскрсницама значајнијих путева и погоднијим местима подигнути нови градови: Рожај, Плав, Гусиње, Колашин, Оногошт (Никшић) и Спуж. Одлуку о овој градњи донела је централна османска власт.⁴⁴

У градовима из турског периода превладавао је оријентално-муслимански стил живота, који се разликовао од европског. Хомогене националне, верске и језичке заједнице обично су живеле одвојено по појединим градским деловима (хришћанска, муслиманска или циганска мала, на пример). Временом се од овога много шта изгубило, јер се, после ослобођења од Турака и упоредо са продором капитализма, живот у градским срединама прилагођавао и угледао на европско организовање градског начина живота. Уз то, у град је почело постепено усељавање домаћег становништва из залеђа, из

⁴² М. Васић, *Наведено дело*, стр. 506–507.

⁴³ М. Васић, *Наведено дело*, стр. 507–508.

⁴⁴ М. Васић, *Наведено дело*, стр. 520.

сеоских средина, које је лагано мењало не само етничку структуру него је и живот у граду прилагођавало својим потребама.

V

Крајем XIX и у првим деценијама XX века, развој урбанитета је постао симбол развоја и напретка. Свака породица је тежила да има своју кућу, по могућству са баштом и са ограђеним двориштем, у коју се улази кроз одговарајућу капију са жељом да се том приликом не ремети мир суседа, нити спокојство породичног живота. На овај начин породични живот је био одвојен од привредно-економских и административно-политичких збивања. У оваквим условима протицао је породични и одвијао се друштвени живот, чију је окосницу чинио патријархални поглед на живот и свет.

Град из тог доба је, као што се види, имао нека обележја која су била својствена том времену и тадашњем урбаном начину живота. Био је место погодно за културни, просветни, привредни и друштвени развој. У том погледу осећао се одређени помак који је текао све до Другог светског рата.

У Другом светском рату, многи црногорски градови, посебно они у континенталном делу Црне Горе, били су разорени. Подгорица и Колашин скоро до темеља. Због тога се морало приступити њиховој обнови и ревитализацији.

Процес деаграризације, који је од средине XX века захватио Црну Гору, као и остале земље бивше Југославије, из основа је изменио облик и структуру данашњих градских и урбаних насеља. Многа црногорска градска насеља, у којима су настајала прва читалишта, позоришта, музеји и друге културне установе⁴⁵, временом су се претворила у сиве индустријске зоне у којима је умногоме обесмишљен и измењен начин живота. Због тога се пред етнологију као свеобухватну науку о народу и народном животу отвара широк истраживачки простор. Посебно је то актуелно у процесу транзиције и глобализације који су на прелазу из XX у XXI век захватили и Црну Гору и њено шире залеђе.

⁴⁵ Упореди: Д. Мартиновић, *Пјевачка друштва Црне Горе с посебним освртом на КУД Њеиш – Цетиње*, ЦАНУ, Посебна издања књ. 48, Одјељење друштвених наука, књ. 13, Подгорица 2006.

Основни проблеми које треба обухватити у етнолошком проучавању града у Црној Гори условљени су и проистичу из односа града са његовим залеђем. Село у Црној Гори је веома много раслојено. Оно у овим условима не може бити, као раније, чувар културно-историјског наслеђа и етничког идентитета, јер су многе од тих одредница пренете у савремене градске средине. Због тога етнолошка наука, као културно историјска дисциплина, мора да укаже на етнолошки значај града у савременим условима. Овим пословима треба ускладити методологију рада и прилагодити је савременом начину живота.

Међу проблемима на које се мора обратити пажња су:

становништво и његова етничка структура; урбанизација; стан и култура становања (покућство); храна и пиће; начин одевања и културни и етнички утицаји у свакодневном и свечаном начину одевања; обичаји који прате човеков животни циклус (рођење, свадба, погреб); крштење, односно давање имена детету; годишњи и верски обичаји који се одржавају у појединим етничким заједницама које живе у граду; крсна слава као обред и етничко обележје; природа у животу и схватању; музика, музички инструменти (традиционални и савремени); игра, песма и други видови усменог народног стваралаштва; улога породице, братства и племена у традиционалном и савременом животу; позитивне стране живота (овладавање знањем и уклапање у савремене токове живота) и негативне стране живота у урбаним срединама (отуђеност, пијанчење, криминал, проституција, дрога); потреба прилагођавања сеоског залеђа и везе града и села у савременим условима.⁴⁶

Поменута су само нека од питања о којима се у даљем етнолошком проучавању града и живота у њему мора посветити више пажње, него што је то у етнологији до сада чињено.

Уосталом, на то нас подсећа и Елијел Саринен речима: *Мора се стално држати на уму да су породица и дом камен темељац друштва и да човеков физички и умни развојак увелико зависе од карактера околине у којој је растао као дијете, у којој проводи животи одраслог човека и у којој ради.*⁴⁷

⁴⁶ Упореди: Зборник радова са научног скупа „Село у Црној Гори”, ЦАНУ и Универзитет Црне Горе, књ. 66, Подгорица 2004.

⁴⁷ Е. Саринен, *Градови – њихов развојак, њихово пројодање, њихова будућност*, Сарајево 1972, стр. 11.

Petar VLAHOVIĆ

CITIES IN MONTENEGRO AND THEIR ETHNOLOGICAL SIGNIFICANCE

Summary

Cities have not been investigated often from an ethnological point of view. Greater attention was devoted to villages, because it was believed that tradition and the ethnic identity are preserved better in villages. However, there are writings which contain precious information about the development of urban entities and the life of their inhabitants (works by V. Karadžić, A. P. Rovinski, J. Cvijić, M. Vasić and others).

Every period in history had its urban entities. In early periods, the city was a place where people lived, it had a shrine, and it was a place where people from a certain area would gather. With time, the city developed into a fort for defense, with religious and administrative functions. From the XV century, the Hungarian word “*varoš*” was used for cities, while the word “*varošica*” was used for smaller urban settlements which were somewhere between a village and an urban entity.

The development of cities in Montenegro can be traced through the remains of urban settlements from the Illyrian and Roman period, as well as urban entities which were developed after the Slav colonization and after the Turkish penetration. Each of these periods has its own characteristics. The cities Duklja, Medun, Martinići, and Komini developed in the prehistoric and at the beginning of the historical period. Risan, Perast, Kotor, Budva, Tivat, Bar, Ulcinj, and Nikšić (Onogošt) developed in the ancient period. During the middle ages and the Turkish period, Žabljak Crnojevića, Obod, Cetinje, Brskovo, Podgorica, Spuž, Ljevlja, Nikolj Pazar, Bijelo Polje (Akovo), Kolašin, Bihor, Berane, and Virpazar developed. Danilovgrad, Andrijevica, Šavnik, Žabljak (on Durmitor), Goransko, Plužine, and Mojkovac have been developing from the XIX century to present.

The cities that formed and developed on the Montenegrin seaside had the characteristics of Mediterranean settlements. The city as a religious, cultural, and economic center was always connected with the hinterland. During the middle ages and Turkish period, the cities developed as vocational and commercial entities. During the Turkish period, the Oriental way of life was developed, with specific secular and religious oriental architecture.

Establishment of the Turkish government gradually changed the features of urban settlements, the structure and lifestyle of their inhabitants, and the economic and cultural patterns. The oriental Muslim lifestyle prevailed in cities from the Turkish period, which was different from the European way of life. Communities with different religions, languages, and nationalities usually lived separately in different areas of the city (Christian, Muslim, or Roma neighborhoods, for example). However, after the country was liberated from the Turks, there was an influx of capitalism, and the life in urban areas changed and adjusted to the European organization of urban life styles.

At the end of the XIX and in the first decades of the XX century, the development of urban areas became a symbol of success. The city was a place that facilitated

cultural, educational, social, and economic progress. However, during World War II, many cities in Montenegro were destroyed and they had to be rebuilt.

In the period of globalization and transition, contemporary ethnological research in urban areas should be aimed at the causes and consequences of these processes. These include: relationships between cities and their surrounding areas, immigration and adjustment of new populations to the environment, organization of daily life, preserving and accepting customs, beliefs, acquiring education, and getting involved with current trends. However, the possible consequences that might occur in urban environments should also be investigated, such as alienation, crime, alcoholism, narcotics, prostitution, as well as some other phenomena imposed by modern lifestyles.

